

DE VRAANT IN DE MORTEL

Ad Otten

Iedereen in de regio kent "de Vraant" oftewel, zoals het in het straatnamenboek van Helmond officieel is te boek gesteld, "de Warande" (het Helmondse stadswandelpark annex diergaarde). Maar wie kent "de Vraant" in Gemert?

Die naam hangt in smeedijzer boven aan de gevel van het huis op de hoek van de Rector De Vethstraat en de Bakelseweg, op de plaats waar de bebouwde kom van De Mortel richting Bakel wordt verlaten. Dat huis dateert van 1975/1976 en is door de huidige bewoners, de familie Geerts-Donkers gebouwd. De naam "de Vraant" is echter vele honderden jaren ouder, zoals in het hiernavolgende zal worden aangetoond. Toon Geerts vertelde dat hij indertijd ging informeren of zijn bouwperceel, dat voorheen als weiland en akker in gebruik was bij boer Geenen, misschien een oude naam droeg. En zo is die naam op de gevel terecht gekomen.

Wat betekent 'vraant'?

In het Woordenboek der Nederlandse Taal (WNT) lezen we bij "warande" dat dit, van oudsher als vreemd ervaren woord, veel aanleiding heeft gegeven tot verwarring en misverstanden. Een verwarring die onder meer zou moeten blijken uit de verhaspeling van veranda en warande. Eenduidig is men echter wat betreft de oorspronkelijke betekenis van 'warande'.

Warande hoort te staan voor:

"Aan het algemeen gebruik onttrokken, afgepaald of door hekken, heggen of

sloten omgeven (bosrijk) terrein, dat met het oog op de jacht gereserveerd is voor bezitters of pachters van het jachtrecht, inzonderlijk vorstelijke of aanzienlijke personen; jachtterrein, jachtperk; jagerij, wildbaan."

Uit Het Utrechts Placcaetboek van het jaar 1580 wordt in het WNT geciteerd: *"Dat niemant eenig conijn sal mogen fretteeren dan die genen, die de waranden van de Staten gehuurt hebben."*

De hier gegeven betekenis voor 'warande' stemt helemaal overeen met de Helmondse situatie. Het huidige stadswandelpark annex diergaarde is immers het oude jachtgebied van de kasteelheer van Helmond. We citeren uit 'Helmond van Plaggenhut tot Paalwoning':¹ *"In juli 1314 werd Jan Berthout van Berlaer door de hertog van Brabant beleend met de Heerlijkheid Helmond. Daarmee kwam de heer van Helmond ook in het bezit van 'den Perck' of 'Parric' of Warande. Dit Park bestond uit bossen en weiden, ongeveer 100 bunder groot, gelegen aan de weg naar Aarle-Rixtel. (...) Aanvankelijk was een warande een terrein, omgeven door een haag of gracht om het daarin verblijvende wild opgesloten te houden. Het diende als privé-jachtterrein voor de Heren van Helmond en hun gasten."*

Hoe zit het nu met de Vraant in De Mortel? Was dat misschien privé-jachtgebied van bijvoorbeeld de commandeur van de Duitse Orde op het kasteel? En is het alleen maar toeval dat zich in de onmiddellijke nabijheid van de Mortelse lokatie "de Vraant" zich de straatnaam "Vossenheuvel" bevindt? Werd deze laatste straatnaam niet toegekend op grond van het daar ter plaatse van oudsher bekende toponiem "Vossenbergh"?

Niet elke 'warande' hoeft jachtgebied van de Heer van een Heerlijkheid te zijn. Het Woordenboek der Nederlandse Taal attendeert onder 'warande' niet voor niets op zogeheten "vrije waranden" naast "simplele waranden". De eerste is met name in Brabant - zo wordt geschreven - de benaming voor waranden waarbinnen het krachtens het 'heerlijk' jachtrecht alleen aan den Heer is vergund te jagen. De tweede benaming staat voor waranden waarbinnen het ook anderen dan den Heer vergund is te jagen.

Ook de Mortelse Vraant was 'heerlijk'...

Dat de Mortelse Vraant geen simpele maar vrije (heerlijke) Vraant was, bewijst een Gemertse schepenakte van februari 1560, waarbij zekere Jan Weltkens zich verplicht tot het jaarlijks leveren aan Anchem van de Wijbosch van een bepaalde hoeveelheid rogge, welke last gevestigd blijkt op een akker die de naam draagt van "den Vossenberch aenden Mortel".² In deze akte lezen we dat een der belendende percelen van de 'Vossenbergh' wordt aangeduid als "der Heeren Wrant van Gemert". Dat met deze "Wrant" onze "Vraant" bedoeld is, ligt voor de hand en dat deze Wrant eigendom was van de Heer van Gemert, in dit geval de commandeur, is ook duidelijk. Want wat moet er anders bedoeld zijn met 'der Heeren Wrant'?

Is het nu Vraan(dt), Wrant of Waerand?

Over de juiste spelling kunnen we kort zijn. De spelling van het Nederlands ligt pas vast sedert de Franse Tijd. In alle dokumenten van vóór die tijd kunnen oude namen wat spelling betreft nogal van elkaar verschillen. Dat is de verklaring voor het feit dat we in het ene dokument stuiten op 'Vraant', in een ander op "Wrant" of "Vrant", en in weer een ander stuk op "Waerant" of "Warandt". Iedereen wist waar men het over had en mocht er toch nog twijfel rijzen dan hoefde men maar te letten op de opgegeven belendingen van een bepaald perceel, want die werden in geen enkele 'akte van overdracht' vergeten. De hier opgesomde schrijfwijzen voor onze "Vraant" zijn in zestiende eeuwse stukken allemaal aangetroffen.³ De familie Geerts-Donkers, die in 1975 'de Vraant' met dt spelden, kunnen hieruit troost putten. Aardig is het ook dat in hunne 'Vraandt', het in het algemeen gekender woord 'warande' doorklinkt. Maar voor de duidelijkheid toch even dit: In de *Gimmerse* taal hoort het toponiem gespeld te worden als "vraant". Want in de spelling van het *Gimmers* bestaat simpelweg geen dt...⁴

Hoe groot was de Mortelse Vraant?

De Vraant was zeker niet beperkt tot het bouwperceel van Toon Geerts in 1975. Aan verschillende percelen gelegen tussen de Oude Molenweg, Rector de Vethstraat, Vossenheuvel en Renseweg kenden oudere Mortelnaren tot in onze tijd, zoals uit het hiernavolgende nog zal blijken, de naam 'de Vraant' toe.

Zo schreef pastoor Jacobus Vermeer in het 'memoriaal van de bouw van de Mortelse kerk':

*"Op maandag 3 November (1902) rijden drie karren zand uit een boschje voorbij de school. Uit dit perceel, aan de kerk behoorend en genaamd "de Warande", is al het zand gehaald om den vijver te dempen en het terrein voor de kerk op te hoogen."*⁵

De ondergrond van de Mortelse kerk is dus 'zaant' van 'de Vraant'. En het bosje waar dat zaant vandaan kwam lag ergens achter de oude school van De Mortel, thans Constructiebedrijf Verbakel (Oude Molenweg 9). En dat is een behoorlijk eind verwijderd van het huis van de familie Geerts-Donkers.

Een ander perceel, gelegen ergens halverwege de beide hiervoor besproken lokaties, stond eveneens bekend als 'de Vraant'. Dat vertelden althans bejaarde Mortelnaren in het voorjaar van 1979. Hen werd indertijd gevraagd wat zij nog wisten uit de bouwtijd van de kerk.⁶ Toon Verbakel, geboren in 1899 in De Mortel en toen wonende in een huis aan de Oude Molenweg vertelde, dat zijn huis was gebouwd van de stenen van de in 1904 gesloopte oude kerk, en dat ook de vroegere Mortelse molen (deels)⁷ van die stenen was opgetrokken en dat zowel zijn huis als de molen op terrein stonden dat in de volksmond van oudsher 'de Vraant' heette. Hij vertelde daar nog bij dat de Vraant vóór die tijd een eiken schaarhoutbos was met op elke hoek een grote mastboom. Harrie van Lijssel vulde hem aan met: "de Vraant wás 'n stuk kaoje gront, die dûr de jôrre hîn hilleml is afgegrávve, want nô d'n baw van de kéérk hébbe de mènse daor nõch deeger zaant gehált...."

Het perceel dat Toon Verbakel en Harrie van Lijssel kenden als 'de Vraant' is op het minuutplan van het kadaster uit 1832 gemakkelijk terug te vinden.

De Mortelse kerk is gefundeerd op 'zaant ojt de Vraant'

Het is dan het enige nog niet in cultuur gebrachte grondgebied in wat we nu kennen als de bebouwde kom van De Mortel. Het mat zo'n kleine 60 are, was eigendom van de gemeente Gemert en de hoedanigheid van het perceel werd omschreven als 'zandberg met heide'.

Dat 'De Vraant' van origine één aaneengesloten gebied gevormd moet hebben, ligt voor de hand. Uit het vorengaande kan geconcludeerd worden dat al voor de negentiende eeuw de oorspronkelijke Vraant in verschillende percelen moet zijn opgedeeld en dat op een enkele uitzondering na, alle kavels als bouw- en weiland werden geëxploiteerd.

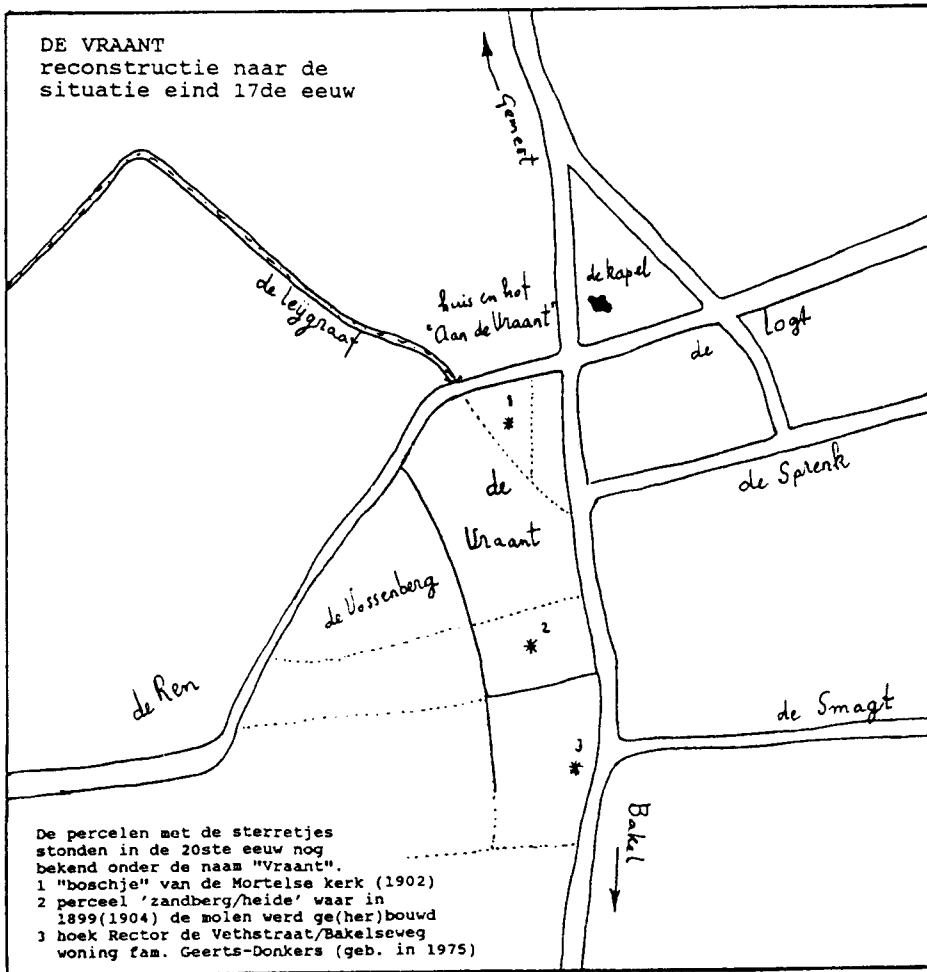
Zestiende en zeventiende eeuwse archiefstukken maken verder aannemelijk

dat zo ongeveer het hele gebied omsloten door Renseweg, Vossenheuvel, Rector de Vethstraat en Oude Molenweg deel zal hebben uitgemaakt van de Vraant. In hoeverre ook daarbuiten nog gronden tot de oorspronkelijke Vraant gerekend moeten worden is de vraag. Opmerkenswaard in dit verband is het gegeven dat in archiefstukken ook werd aangetroffen een perceel dat werd aangeduid als "de Vrantecker aende Heeren Vrande in den Mortel".⁸ Dus ook het naastgelegen perceel kreeg in naam nog iets mee van 'de Vraant'. Het meest waarschijnlijk is het dat deze 'Vrantecker' aan de zuidkant van de eigenlijke Vraant, dus aan de weg naar Bakel gezocht moet worden. Aan de westkant ligt immers "de Vossenbergh", aan de oostkant de gemene (Mortelse) straat en aan de noordkant de Renseweg. Voor dit laatste gegeven vindt men een bewijs in een schepenakte uit oktober 1699.⁹

In die maand wordt aan zekere Aert Loyen een huis en hof met aangelaag en twee stukskes land verkocht ter grootte van 5 lopense (dat is ruim 80 are). Als situering wordt opgegeven dat dit aaneengesloten erfgoed was gelegen "aen de Warande". Daar als westelijke belending de Leijgraaf wordt opgegeven, en als oostelijke belending "aen de gemeyne straat tegenover de (Mortelse) Capelle" moet de huidige Renseweg de zuidelijke belending "aen de Warande" en tegelijk de noordelijke grens van de Warande = Vraant zijn geweest (zie de reconstructietekening).

Tot wanneer is 'de Vraant' als 'warande' gebruikt?

Nog zeker tot medio zeventiende eeuw is de Vraant als 'warande' bij de Duitse Orde in gebruik gebleven. Dat mag worden afgeleid uit een schepenakte uit 1643 waarin nog steeds sprake is van "de Heeren Warand in de Mortel".¹⁰ Pas na die tijd moet de Vraant zijn verkaveld en aan particulieren verkocht en/of in erfpacht uitgegeven. Wanneer dat precies heeft plaatsgehad is niet exact bekend. Maar uit 1700 kennen we in ieder geval twee personen die beide een stuk land "op de Waranda" van de Duitse Orde in erfpacht blijken te hebben.¹¹ Uit de Oorspronkelijk Aanwijzende Tafel van het Kadaster uit 1832 blijkt voorts dat dan nog slechts één stuk van de oorspronkelijke Vraant, de besproken 'zandberg en heide' waar in 1899 de Mortelse molen zal worden gebouwd, niet in cultuur is gebracht.

De Vossenberg naast de Vraant

Intrigerend vooral wat betreft de naam is de pal naast de Vraant gelegen Vossenberg. Een toponiem dat alleszins past in een (jacht)gebied of diergaarde als 'de Vraant'. Toch was dat in De Mortel niet het geval. Althans

reeds in 1413 blijkt de Vossenbergh een akker in particuliere handen.¹² De naam Vossenbergh misstaat echter ook zeker niet *bij* de Vraant. De vos wist wel waar hij moest zijn om aan zijn kostje te komen...

Op de Mortelse Vossenbergh komen we in één van onze volgende nummers nog terug want Wim van de Vossenbergh uit Venhorst is bezig met een genealogisch onderzoek dat zal laten zien dat alle Brabantse Van de Vossenberghen hun familienaam aan de Mortelse Vossenbergh (nu: Vossenheuvel) ontleen. Of er ook een familienaam Van de Vrande aan de Mortelse Vraant gekoppeld kan worden is niet onderzocht, maar daarvoor is tot dusver ook geen enkel aanknopingspunt...

Tot slot moeten we Toon Geerts bedanken voor het 'levend' houden van een historische naam in het Mortelse!

NOTEN:

1. P. en A. van Alphen, Helmond van plaggenhut tot paalwoning, 1977, blz.34.
2. Rijksarchief 's-Hertogenbosch (RA'sH) - Rechterlijk Archief Gemert R107 f.36v.
3. RA'sH - Rechterlijk Archief Gemert: R107 f.36v: 'der Heeren Wrant van Gemert; R111 f.253v-255v 'Vrantecker aen den Heeren Vrande'; R112 f.66: 'een stuck lants aen Mijns Heeren Waerandt' dd 7-11-1602; R112 f.151v: 'den Vrantecker uytschietende metten eenen eyndt op mijns heeren Vrande' dd 6-2-1606;
4. Wim Vos e.a., Gemerts Woordenboek, Gemert, 1996.
5. Ad Otten en Peter van den Elsen, De bouw van de kerk in Mortel 1902-1904, Gemert 1979, blz. 11.
6. idem, blz. 29 e.v.
7. De molen werd gebouwd in 1899 en in 1904 vonden na een brand herstelwerkzaamheden plaats. Vgl. K. van der Heijden, Mortel ons dorp, uitg. 1992, blz.166.
8. RA'sH - Rechterlijk Archief Gemert R111 f.253v-255v; R112 f.151v.
9. RA'sH - Rechterlijk Archief Gemert R124 dd. okt.1699
10. Simon van Wetten, Transscripties Gemertse schepenprotokollen R117 dd 23-2-1643 "Jacob Jans van Meyel koopt akker aen de Warande, 5 copsaets

groot, neven erva Meus Joosten Smith, de gemeyn straet, erva der kinderen Willem Aert Loyen en des *Heeren Warand*.

11. Peter van den Elsen, (Vervolg) Erfpachten van de Duitse Orde, Gemerts Heem 1982, blz.49.
12. Brokken en Lindemann, Inventaris Kommanderije Archief Gemert, regestnr. 169

